

УДК 930.22:281.93

І. М. Шугальова

ДО ІСТОРІЇ ВЗАЄМОВІДНОСИН ПЕТРА КОВАЛЕВСЬКОГО З ПРЕДСТАВНИКАМИ ЦЕРКОВНОЇ ДІАСПОРИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ МІЖНАРОДНОГО ІНСТИТУТУ СОЦІАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ)

У статті проаналізовано документи, що зберігаються в Міжнародному інституті соціальної історії (Амстердам). Документи розкривають пізні аспекти життя Петра Євграфовича Ковалевського. Представлено кілька маловідомих документів, що відображають всю складність взаємовідносин представників російського та українського православного духовенства в діаспорі.

Ключові слова: документи, Міжнародний інститут соціальної історії, еміграція, руська діаспора

Дослідження з історії церкви в сучасній українській історичній науці є багатограними, обґрунтованими чисельною кількістю джерел. Предметом досліджень виступає широке коло питань: від церковно-державних взаємин, до питань особливостей літургійного характеру. В даній статті ми прагнемо проаналізувати взаємовідносини представників духовенства в діаспорі. Ми спиралися на документи з особистого фонду Петра Євграфовича Ковалевського, який нині зберігається в Міжнародному архіві соціальної історії (м. Амстердам, Королівство Нідерланди). Названа наукова установа заснована у 1935 р. зусиллями Нікола Посфумуса (Posthumus) з метою збереження та захисту документів від потрапляння їх до рук нацистської влади. Проте, після вторгнення Гітлера до Нідерландів, інститут призупинив свою діяльність і роботу було поновлено лише після завершення Другої Світової війни [4].

Наша увага до постаті Ковалевського пояснюється неординарністю цієї особистості. Ковалевський Петро Євграфович народився 16 грудня 1901 р. в родині відомого гірничого інженера, Томського губернатора (1830 – 1836), а з 1858 по 1861 рр. – міністра народної освіти Євграфа Петровича Ковалевського. Батько Петра Ковалевського – походив з с. Ярошівка, Харківського повіту. Молодого Петра доля також неодноразово пов'язувала з Україною. По отриманні середньої освіти в училищі при Реформатських церквах в Петербурзі, він працював в храмах Воронежської губернії, а згодом виконував послушання в Покровському монастирі м. Харкова (1918 – 1919 рр.) та у Спаській церкві м. Сімферополя.

В 1920 р. Петро Євграфович вимушений був емігрувати до Франції. Від жовтня 1920 р. до липня 1922 р. він був студентом історико-філологічного факультету Паризького університету. Ініціював створення християнських та православних студентських гуртків у Парижі. З 1921 р., за дорученням архієпископа Волинського Євлогія (Георгієвського), опікувався освітою архієрейського штату та був висвячений в іподиякони [6].

З 30-х рр. XX ст. Руська православна архієпископія в Західній Європі перебувала під юрисдикцією Вселенського патріарха та об'єднувала навколо себе близько 50 тис. членів). Консолідуючим підґрунтям для прихильників "Паризької юрисдикції" виступав Свято-Сергієвський богословський інститут, який засновано в 1925 р. Професорами інституту були протоієрей Сергій Булгаков, Антон Карташев, Кассіан Безобразов, Павел Євдокимов.

Активісти з руської діаспори в 1937 р. об'єдналися в Католицько-православну церкву Франції. Своїм лідером вони обрали колишнього римо-католицького священика Луї-Шарля Віннера, якого в 20-х рр. XX ст. було висвячено в єпископи Ліберальної католицької церкви.

Луї-Шарль захопився єкуменістичним рухом і його підтримали професори Свято-Сергієвського інституту. Проте Константинопольський Патріарх не дав згоди на прийняття цієї общини, оскільки вона не була зареєстрована як канонічне об'єднання віруючих. Від Віннера навіть вимагали зречення від єпископського сану та заборони служити всі літургії за виключенням літургії Іоанна Златоуста.

За підтримки Петра Ковалевського о. Віннер звернувся до Московського Патріарха. По завершенні перемовин, в грудні 1936 р. община Віннера отримала дозвіл на приєднання до Московського Патріархату. А згідно Особливому рішення місцезблудителя патріаршого престолу митрополита Сергія, цій конфесії було дозволено зберегти західний обряд. Протягом 1937 р. Луї-Шарль Віннер розлучився з дружиною та прийняв чернечий постриг. Проте в березні 1937 р. він помер, а керівництво общиною перейшло до Ковалевського.

Переписка Петра Євграфовича Ковалевського ілюструє весь спектр взаємовідносин між представниками діаспори.

Повертаючись до характеристики особистого фонду Ковалевського, хочемо відмітити нетипову (для українського дослідника) традицію збереження документів. Загальний перелік листів розміщено на сайті Міжнародного інституту соціальної історії [3]. Ми можемо відзначити, що замість традиційного (у нашому розумінні) архівного реєстру, ми зустрічаємо список адресатів Ковалевського. Всі документи зберігаються у коробках (загальна їх кількість – 181). Документи не пронумеровано, не прошито в загальну справу. Перебираючи листи, ми зустрічаємо офіційно-ділову та глибоко особисту переписку: від листів відомих діячів (митрополита Української Автокефальної Православної церкви Володимира Вишневецького, протоієрея Михайла Астрога) до листівок з краєвидами південнофранцузьких курортів – вітань та поздоровлень від друзів.

Мовою документів є переважно, російська, але зустрічаємо листи українською, французькою та англійською.

Наряду з суто церковними питаннями, які поглинали левову частину життя Петра Ковалевського, актуальними для нього залишалися справи політичні. Особливу увагу Петра Євграфовича привертала подія на його батьківщині, яка перебувала в пеклі “строительства нового мира...”. Він неодноразово консулював представників російської діаспори щодо подій, які відбувалися в Радянському Союзі. До Петра Ковалевського зверталися як до авторитетного фахівця з питань історії та сучасної політики.

Робота Ковалевського над суспільними та політичними питаннями знайшла узагальнення у першій частині його праці назвою “Исторический путь России”, що була віддрукована у 1939 р. та розіслана всім фахівцям з російської історії.

В роки Другої світової війни Ковалевський залишався в Парижі та продовжував читання лекцій в Православному Богословському інституті. Також він займався переглядом курсу російської історії з врахуванням даних історії мови, літератури, мистецтв, археології, співвідношення окремих етапів історії Росії з подіями, що відбувалися на Заході.

Влітку 1944 р. виходить у світ друга частина “Исторического пути России”, що являла собою бібліографічний довідник. Після війни книгу було допрацьовано і перевидано (всього з 1939 по 1949 рр. вийшло 5 видань).

Ковалевський завершив виклад історії Росії подіями громадянської війни, відзначивши, що становлення СРСР представляє собою ще незакінчений історичний період. Щодо зарубіжної Росії, то вона, на думку автора, є продовженням передреволюційного етапу російської історії і може розглядатися як його завершення. В основі еволюції Росії, вважав Ковалевський, лежить боротьба відвічної самотності із західництвом, оскільки Росія справдавна знаходилася на рубежі двох світів і двох світобачень, які вона синтезувала. Нахил в бік суто західної державності і церковності або до національної відособленості завжди призводив Росію до ухилення від історичного шляху. На протипагу євроазійцям, Ковалевський підкреслював, що Росія завжди була країною озерно-річковою та лісовою, а не степовою, і степ був для неї руйнівником. У цій схемі автор знайшов місце і еміграції: культурне поширення Росії після об'єднання при Катерині II пішло в XIX ст. через літературу, в XX ст. – через мистецтво і, нарешті, через розсіяння.

У повоєнний час Ковалевський не припинив активної громадської та наукової роботи. Ним були видані “Краткая история русского рассеяния и его культурной роли” (1951, французькою мовою); “Краткая история рода Ковалевских” (1951-54, російською та французькою мовами); “Культурный и исторический атлас России и славянских стран” (1961, французькою та німецькою); “История Церкви. (Общая и русская)” (1958, російською мовою); “Св.Сергий и религиозная жизнь русского народа” (1958, 1969, французькою та іспанською); праця з історії православного чернецтва (Лозанна, 1969).

Одночасно Петро Ковалевський розгорнув активну діяльність, спрямовану на реформування церковного устрою.

У 1943 р. Ковалевський створив Богословський інститут імені Святого Діонісія. Склад викладачів був доволі репрезентативним – члени Православної місії у Франції, французькі професори. З 1948 р. ця установа отримала назву “Православна місія у Франції”. Священнослужителі зобов'язані бути французькими громадянами. Служби провадилися на французькій мові та за галльським обрядом. Церква видавала французький православний журнал *Contacts*, який виходить і до сьогодні [8].

Разом з тим, існувало чимало проблем. Насамперед – поверхове ставлення до сакраментальних моментів – причастя інославних, неканонічні вінчання, повторне рукопокладення тощо, зумовили конфліктні ситуації між Православною місією у Франції та Московським Патріархатом. Ковалевський лобював ідею про вихід з-під юрисдикції як Московського Патріархату, так і Вселенського Константинопольського Патріархату.

За Галльським обрядом служили по всій середньовічній Європі. Почиталися Свято всіх святих, поминання покійних першого та другого листопада, цикл чотирьох постів, попільна середа на початку другого тижня Великого Посту, святкування Різдва 25 грудня – всі ці норми були встановлені римськими папами, але для православних ці постанови не завжди були прийнятними.

Петро Ковалевський дослідив літургійні особливості, з метою повернення до до-схизматичних традицій. В травні 1945 р. він вперше відслужив у Парижі літургію за давньогалльським обрядом (за джерело літургійних текстів слугували листи Святителя VI ст., які віднайшли у XII ст.).

Літургійна реформа Ковалевського привернула до себе увагу багатьох російських емігрантів, які вважали свою метою духовно збагатити Захід [7; 8].

Петро Ковалевський, наряду з намірами реформувати літургійний обряд, переймався і справами взаємовідносин представників різних віросповідань в діаспорі. Відомі, зокрема його пацифістські заходи щодо представників Української Автокефальної Православної Церкви в Парижі. Коротко подамо ретроспективу становлення УАПЦ за кордоном в повоєнний період.

Декретом від 24 грудня 1941 р. архієпископа Луцького Полікарпа було призначено “Тимчасовим Адміністратором Православної Автокефальної Церкви на звільнених землях України”, при чому в Декреті далі зазначено, що призначення це наступило “на просьбу української громади, зорганізованої в Церковні Ради на Волині, що добре розуміє Правду Божу”. По одержанні Декрету від 24 грудня 1941 р. Полікарп розпочав свою працю по організації українського церковно-православного життя на звільнених українських територіях, бо до цього часу міг керувати цим життям тільки в своїй Луцько-Ковельській єпархії.

Справа розселення українських емігрантів стала предметом клопотань "Переселенського з'їзду", який відбувся 4-5 жовтня 1946 р. в таборі Шляйсгаймі біля Мюнхену. Представником УАПЦ на цьому зібранні був єпископ Мстислав. З доповіді єпископа на засіданні Синоду 19 листопада 1946 р. в Корнберзі виявилось, що переселенська акція набирає актуальності й організованих форм.

Під час короткого перебування у Франції єпископ Мстислав зорганізував в Парижі українську парафію, а інженер Созонтов збудував своїми коштами церкву, яку єпископ Мстислав освятив в честь св. Симона. Єпископ Мстислав не встиг виклопотати дозволу на в'їзд у Францію священиків УАПЦ, бо мусів виїхати до Канади інженер Созонтов, після клопотань, добився дозволу для двох священиків, які мали б обслуговувати духовно православних українців у Франції. 25 серпня 1948 р. прибув до Парижу з Німеччини протоієрей Володимир Вишневський, якого митрополит Полікарп призначив настоятелем парафії УАПЦ в Парижі.

9 вересня 1948 р. прибув до Франції архипресвітер Олександр Новицький, що почав обслуговувати, роз'їзджаючи по Франції, робітників православних українців, які працювали по фабриках. Восени 1949 р. о. Новицький виїхав до Канади, а о. Вишневський на становищі настоятеля названої вище парафії в Парижі, а одночасно і Адміністратора УАПЦ у Франції (після смерті митрополита Полікарпа 22. X. 1953 р.) помер в липні 1961 р. На 1965 рік у Франції нараховувалося 6 священиків УАПЦеркви на еміграції.

В січні 1950 р. митрополит Полікарп дав розпорядження про ліквідацію Канцелярії Свящ. Синоду УАПЦ. Впродовж 1949 р. йшло вже інтенсивне переселення українців з Німеччини до США, Канади, Австралії, Аргентини, Бразилії, Венесуели. Емігрувало близько 60 священиків УАПЦ. Коли Канцелярію Синоду УАПЦ за кордоном було зліквідовано, її заступила Митрополича Канцелярія УАПЦ, що знаходилась при Владиці Митрополиті в таборі Гайденау.

У квітні 1950 р. митрополит Полікарп залишив Німеччину і переїхав до Франції. 22 квітня прибув він до Парижу. Разом з Полікарпом приїхав і Директор Митрополитальної Канцелярії УАПЦ п. Юрій Коваленко.

Після смерті Митрополита Полікарпа до управління УАПЦ в еміграції приступив Заступник митрополита Архієпископ Ніканор, митрополит УАПЦ в Німеччині [5].

Чергове загострення стосунків між представниками української автокефальної течії та російської православної діаспори спостерігалось невдовзі після смерті митрополита Полікарпа. В 1954 р. на відзначенні роковин смерті митрополита Полікарпа о. Вишневський, виголошуючи промову, колоритно змалював всю складність взаємовідносин між представниками православної діаспори. З метою залагодження ситуації, протопресвітер В.Вишневський звернувся до Петра Євграфовича Ковалевського з листом, в якому пояснював обставини, за яких виголошувалася промова та намагався з'ясувати причини непорозуміння з представниками інших конфесій. Ми наводимо текст цього листа, який рельєфно висвітлює з одного боку всю складність взаємовідносин представників різних конфесій, з іншого – ілюструє рівень довіри і пошани до Петра Ковалевського з боку духовенства. (Текст подаємо мовою оригіналу).

Letters to P.E. Kovalevskij from Russian Orthodox, old Catholic, Protestant and Anglican clergymen

Протопресвітер
Мтр. Володимир Вишневський
Секретар Священного Синоду
Української Автокефальної православної Церкви

Париж, 10-го листопада 1954р.
До Високоповажного пана
Проф. Петра Євграфовича Ковалевського,
Генерального Секретаря Кафедрального Собору
Св. Олександра Невського
в Парижі

Високошановний Пане Професоре,

У відповідь на Ваш лист від 8-го листопада ц.р. в справі моєї проповіді з першого листопада, під час якої, я мав би в некоректній формі висловитись по відношенні Високоприосвященнішого Митрополита Володимира, хочу Вас запевнити, що Ви впали жертвою невірної інформації.

На заупокійній службі Божій 1 листопада, яка була відправлена з нагоди першої річниці смерті б.п. (так в тексті – І.Ш), Його Блаженства Митрополита Полікарпа, під час проповіді я підкреслив заслуги покійного Ієрарха в справі перекладів та впровадження в богослужіння української літературної, живої мови. На підтвердження популяризації Діла Покійного Ієрарха (так в тексті – І.Ш) я навів факт, що сьогодні в сотках українських православних церквах за кордонами України, а навіть і в сьогоднішній Україні українська мова стала мовою богослужбовою. Далі дозволив собі навести приклад – прохання деяких священиків Екзархату Митрополита Володимира, дістати їм українські православні служебники та Євангельські тексти.

Що ж до особи Високопріосвященнішого Митрополита Володимира, чи парафії на рю Дарю, під час згаданої проповіді взагалі не було згадки. До речі, це і не могло мати місця з уваги на моє найкраще відношення до особи Високопріосвященнішого Митрополита Володимира, та глибоку пошану до нього, яку я зберіг ще з Гродненщини, де я провадив своє пастирське служення. Так само, можу запевнити Вас, що ніхто з адміністративно підпорядкованих мені священників не допускає собі невластивого тону по відношенні до Екзарха Вселенського Престолу.

Нажаль, деколи буває трудно стриматись від відповіді на необосновані випадки деяких безвідповідальних одиниць з поміж кліру Екзархату. Коли наприклад Преосвященний Сильвестр на проповіді та парафіяльних зборах в Кольомбель осінню 1952 р. В непристойній та недопустимій для православного Ієрарха, формі висловився про Українську Православну Церкву, висловившись між іншим про мене, як про "самосвята", я ніколи не вважав можливим приписати ці вислови, як становище та погляди Екзархату, а лишень особистій малоосвідомленості та недосвідченості цього нововисвяченого тоді Ієрарха.

На прикінці мені приємно відмітити Ваше бажання перевірити справу "у джерел" а не покладатись на вільні перекази, автори яких не завжди дбають про добро Церкви, а навпаки, стараються часом навіть посіяти недовір'я і ворожнечу так небажану між братніми православними Церквами.

Прийміть запевнення правдивої до Вас пошани
З любов'ю у Христі
Протопресвітер Вишневський (розчерк -І.Ш)

Адміністратор та Голова Генерального
Церковного Управління УАПЦ у Франції [1]

Наведений документ ілюструє всю неоднозначність, суперечливість взаємовідносин представників різних релігійних течій. Проте відзначимо і ще одну тенденцію. Документи особистого фонду Петра Ковалевського доводять, що незважаючи на кризу в стосунках між представниками різних конфесій, простежувалося устремління до діалогу, до пошуку спільних точок дотику. Ми навели лише один приклад контакту представника діаспори з прихильниками унезалежнення української церкви. Проте дописувачами Ковалевського були і члени руської православної, католицької, протестантської громад. Тобто, можемо говорити про окреслення в середині XX ст. екуменістичних тенденцій, інтенсивний розвиток яких ми спостерігаємо нині.

Джерела та література

1. Association pour la Conservation des Valeurs Culturelles Russes Archives Period: 1864-1957. KOVALEVSKIJ, PETR EVGRAFOVIČ. 95-96. Letters to P.E. Kovalevskij from Russian Orthodox, Old Catholic, Protestant and Anglican clergymen. 2 boxes (=9 folders) // International institute of Social History.
2. International institute of Social History //www.iisg.nl
3. Letters to P.E. Kovalevskij from Russian Orthodox, old Catholic, Protestant and Anglican clergymen (2 boxes = 9 folders) // International institute of Social History.
4. Nicolaas Wilhelmus Posthumus // en.wikipedia.org/wiki/Nicolaas_Wilhelmus_Posthumus
5. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. – Т. IV. Частина II. – К., 1998.
6. Ковалевский Петр Евграфович //mirslovarei.com/content_his/KOVALEVSKIJ-PETR-EVGRAFOVICH-32113.html
7. Попытка создания галликанской церкви: католическая православная церковь Франции (ECOF) // <http://www.foma.ru/articles/1127/>
8. Слесарев А. Французское Православие западного обряда: исторический путь от церковной миссии к расколу // <http://minds.by/article/54.html>

Шугалева И. М. К истории взаимоотношений Петра Ковалевского с представителями церковной диаспоры (по материалам Международного института социальной истории)

В статье проанализированы документы, которые хранятся в Международном Институте Социальной Истории. Документы раскрывают разные аспекты жизни Петра Евграфовича Ковалевского. Представлены некоторые малоизвестные документы, которые отображают сложность взаимоотношений представителей русского и украинского православного духовенства в диаспоре.

Ключевые слова: документы, Международный институт социальной истории, эмиграция, русская диаспора.

Shugalyova I. M. The history of relations between Petr's Kovalevskij and members of the church diasporas (for the sources of the International institute of Social History)

In article were analyses the documents from International institute of Social History. The documents opened different definitions of the life by Petr Kovalevskij. In article was published some unknown documents, which illustrated difficult relations between Russians and Ukrainians orthodox clergy in diasporas.

Keywords: documents, International institute of Social History, emigration, Russian Diaspora.